

Amerikában fekszik. ... eszembe jutott, hogy hazánkat mely szerencsétlenné tette, hogy örökség szerint való kormányzói nem voltak és hogy Lengyelország azért tűnt el Európa superficiéséről s Bonapartét egy nagy és jó embernek néztem ... és hogyha rajtunk állana a választás, bizonyosan inkább élnénk egy jó fejedelmi igazgatás, mint republikai kormány alatt, ahol minden órában félni lehet a tűz kigyulladásától és a guillotinenak vérontásától.» (III. 290.) Montesquieu-t az emberiség fáklyavivői közt emlegeti, a Linnék, Franklinok, Goethék, Raphaelek és Haydnok közt (XI. 141.) — de semmi jel arra, hogy nagy művét fordította volna. Sőt mikor Haller Gábor izeni, hogy fordítani készül az *Esprit des lois*-t, s ha lefordítja, Kazinczynak küldi el először bírálata végett (IX. 402.): Kazinczy a szándékot helyeselhetette, mert Haller «köszöni igyekezetének helyben hagyását» — s ezt aligha tette volna, ha maga gondolt volna lefordítására. Ismeri a kora beli más fordítás-kísérleteket is; Wielandnak már jóval előbb írja, hogy tudomása szerint fordítják Montesquieu-t.

Hogyan került Montesquieu neve Beccaria fordítására? Az, hogy egy ilyen idegen kéz által készített fordításhoz «*előszónak*» fordította volna le Beccaria három első fejezetét — elképzelhetetlen. Nem hihetünk mást, mint hogy a kézirat első tulajdonosa az első szöveglapra Montesquieu nevét könnyelműen felírta az *Esprit de lois* fordítását sejtítve benne s helyet adva a további félreértéseknek, melyek szerint majd Montesquieu-fordításnak, majd eredeti dolgozatnak tekintették Beccaria e néhány lapos fordítását.¹

HENCZE BÉLA.

EGY LEDÖLT DIÓFÁHOZ.

Az a nagy jelentőség, mely a nagy nemzeti válságok idején a szabad megnyilatkozás lehetetlensége folytán a magyarság sorsát aggódba figyelő lírikusoknál az allegorikus kifejezésnek jutott, mindnyájunkban kialakított bizonyos beállítottságot allegorikus felfogásra és magyarázatra. Nálunk a legszigorúbb kritikus sem vetette meg a lírai allegóriát, nem tekintették mesterkéltnak modorosságnak, hiszen egy időben az adott viszonyok közt egyetlen lehetséges kifejezőmód volt. Egyes költők hozzászórtak, hogy fájdalomukat más lelkén keresztül fejezzék ki, a nemzet sorsát egyéni szenvedés és küzdés stb. képében lássák, jelenítsék meg és sirassák. Közönség, kritika és irodalomtörténet egy időben szinte a hazafias líra természetes formájának érezte az allegóriát, rejtett célnak látott, ahol csak egyáltalán feltehető volt, még ott is keresve a szemlélet mögött is a burkolt értelmet, ahol a hazafi gondja nyíltan is megnyilatkozott. Így jutott az *allegória* névhez Baróti Szabó Dávidnak — s Berzsenyi-ig a klasszikus ódaköltésnek — méltán legtöbbször becsült darabja, a *Ledölt diófához*. E költemény értékét az önkényuralom után kezdték kiemelni az átszenvedett évek folyamán Arany, Gyulai és főleg

¹ Említsük meg még, hogy Kazinczy nálunk Beccaria első fordítója. Jóval később lefordítja Császár Ferenc, aki első fordítónak tudja magát; a mű József nádornak ajánlva Zágrábban jelent meg 1834-ben. Ujra csak a 80-as években fordítja le Tornai János jogi tanár, aki Császáron kívül más fordítót szintén nem ismer maga előtt. Kazinczy tehát töredékével megelőzte a magyar jogászvilágot.

Tompa költeményein nevelt érzékkel a hazafiúi aggodás burkolt kifejezése iránt. Míg Toldy kézikönyveiben egy sor más Baróti-vers közt minden kiemelés nélkül foglal helyet, az újabbak Beöthyé óta egyedül ezt közlik. Az allegorikus magyarázat legkorábbi nyomát Szvorényinak 1866-ban elkészült és 1867-re megjelent kitűnő kézikönyvében¹ találtam; e gazdag tartalmú tankönyvben keresendő bizonyára még sok más az iskolán át a tudományos köztudatba átment megállapításnak és értékelésnek eredete is. Aligha tévedek, ha innen származtatom Baróti ódájának köztudatban levő magyarázatát is. Szvorényi kézikönyve a kor érdeklődésének megfelelően az allegóriával a szokottnál behatóbban foglalkozik. A stílusanitásról szóló általános előbeszédben külön szól róla mint gyakorlattípusról, a szemelvények közt Kis János Blair-fordításából az allegóriáról szóló szakaszt közli, a poétikai részben kisebb vegyes elbeszélő műfajként külön említi és megbeszéli a példázatot vagy allegóriát s e műfaj magyar művelői közt (B., Vörösmarty, Petőfi, Pájer stb.) első helyen említi Barótit, végül az irodalomtörténeti olvasókönyvben «allegorai dal» megjelöléssel szerepel maga a költemény. A hetvenes évek közepétől aztán egyre sűrűbben emlegetik Baróti Szabó allegóriáját;² valószínűleg Gyulai előadásai tették még ismertebbé s allegóriaként való kiemelését még általánosabbá.³ Zlinszky alapos magyarázataiban⁴ is érvényesül e felfogás, még pedig összes kényszerű következményeivel a költemény keletkezésének és részleteinek megértésében. Négyesy is (*Képes magyar irodalomtörténet*) a magyar haza allegorizálását, Beöthy (*Kis tükör*) «a nemzet belső romlásának képét» látja a diófa pusztulásának rajzában, Császár szerint (*Deákos költők*) a költő «szemléletes allegóriába rejtve föllázadt érzelmeit, mint később Berzsenyi, ódai hangon ostromozza a haza legveszedelmesebb ellenségeit, ön fiait.»

Pedig ha a ledőlt diófában a pusztuló nemzetet siratná a költő, költeménye végében az allegorikus szemléletből való kizökkenést, hántó belezavarodást kellene látnunk; másfelől érthetetlen volna az allegóriában kifejezést kereső végső kétségbeesés szemben azzal, amit írásának idejéről tudunk, a költő akkoriban megjelent más verseinek, mások vele együtt megjelent költeményeinek s az egész nemzetnek akkori ujjongó, feltámadást ünneplő hangulatával. «A fát, mely annyi szélvészben diadalt nyert, önbelsejének férgel látszottak emészteni» — írja Zlinszky. «Találó képe a lassan, szinte észrevétlenül pusztuló nemzetnek. Az allegória részletesen kivitt rajzát megbontja a reszkető aggodalom hirtelen kitörése, megszagtatott nyelve: a költő hazaszeretetének, szíve mélységének tanúsága.» De nemcsak megbontaná, hanem lerontaná az ilyen kitörés az allegorikus rajzot; hogyan kérhetné a pusztuló hazáját sirató költő az égtől, hogy «szűz virágjában»

¹ *Magyar irodalmi szemelvények.*

² Barótiról szóló cikkben először Forrágy Ferenc. Magyarország és a Nagyvilág. 1876. — Sem Greguss (1854), sem Arany (1864) nem is említik írói arcképükben e költeményt.

³ V. ö. pl. *A klasszikus iskola költői* c. előadásokról kiadott kny. jegyzetét (j. Váczy). 1883. — Ugyanez évben Oláh Béla B. Sz. D.-ről szóló értekezésében ezekre az előadásokra hivatkozik is. (Figyelő XV. 99. l.) V. ö. még Csernátonyi *A magyar ódaköltés története*. Figyelő XII. 339. l.

⁴ *Szemelvények a magyar nemzeti lyra köréből.* 1893. 88. l.

tartsa meg azt; a mély kétségbeesés hangulatából való ily kizökkenést semmi magyarázat meg nem érthet. Egyébként az 1791-ből való keltezés, mely az 1802-i kiadásban szerepel, mint Császár már rámutatott, tévedés. A költemény a Magyar Museum II. kötetének első negyedében jelent meg először, 48 lappal előbb, mint az *Abaúj vármegye ünnepe napjára* írt vers, mely után Zlinszky közli s melynek győzelemittas, lelkes hangulatával szemben következőképen jellemzi és magyarázza: «Alig egy évre a lelkes remények után már ledőlt diófához hasonlítja a költő hazáját. Az egykor hatalmas, terebélyes fa, mely annyi viharral dacolt, melynek koronája mások védelme volt, mely csak használt, senkinek nem ártott, most dőlésre hanyatlík, kihal. Az 1790-i felbuzdulást nyomon követő hanyatlás a költő bújának forrása. József alkotmányát felváltotta a régi, de a bajokat nem orvosolta, a németesítés hivatalosan megszűnt, de mint műveltségi tényező ezer úton terjedt a társadalomban, a magyar nyelv művelése, az irodalom fejlesztése pedig — a költő reménye — óriási nehézségekbe ütközött a tunya vagy elidegenedett nemzet körében.» Az egy évvel korábbinak tartott ünnepi költemény Sz. György hav. (ápr.) 16-dik napján 1790-ben készült. Ez a legkésőbbi dátum a Museum említett kötetében, melynek egész tartalma a József önkénye alól való felszabadulás hangulatát árasztja; nyomására is már május 17-én megadta Novák István kassai revizor az engedélyt.² A *Ledőlt diófához* is 1790 elején írta költeményét Baróti Szabó s benne nem a nemzet pusztulását siratja s annak megállítását kéri, csak pillanatnyilag ébred lelkében bizalmatlansá a virágzással szemben, s a természetben látott váratlan hanyatlás láttára ébredt hangulatában elébe tűnt rémképet hárítja el magától a nyomasztó szemlélet alól való felszabadulásképen kitérő fohással.

Azt hiszem, elfogulatlanul, poétikai kategóriáktól és megszokástól meg nem kötötten, a pusztuló fa képének költészetünkben való további szeiepitől sem befolyásolva nem érthetjük máskép e költeményt, s így még szeibnek, mélyebben lírainak kell azt éreznünk, mintha csak kezdetétől végig kidolgozott allegóriát látunk benne. Az allegorikus magyarázat eltörli a friss, eleven szemlélet hatását, melyhez a költemény lírai tartalma tapad, s ellaposítja az abban a korban páratlanul bonyolult kedélyhullámzás kifejezését. Baróti ez ódáját belső formájának, az érzelmi hullámzást folyton csak sejtető kifejezés haladó felépítésének művészsége elsőrangú költői alkotássá teszi. Egy ledőlt diófa közvetlen lírai szemlélését éljük át a költővel az utolsó versszakig; csak a színezés ereje, a nyelv fensége érezteti, hogy a költőben e látvány azért vált ki nagyobb felindulást, strófáról-strófára növekvő izgalmat, mert egyre jobban eszébe juttatja azt, aminek sorsa éppen akkoriban annyira foglalkoztatja, a nemzeti élet fordulóponton állását. A már földre terült fa megpillantása csodálkozó kérdést vált ki belőle, nézi-nézi a pusztulást s újból csodálkozik lehetőségén. Egyszerre meglátja a férgeket s a nyomukban a kiett oduba vonult hangyabolyt, melynek lakói most is ott

¹ B. Sz. D. *Meg-jobbított 's bővített költeményes munkái*. 1802. II. 121. l.

² L. Batsányi 1793 ápr. 5-i nyilatkozatát. Orsz. Ltár. Helytartótanács 15753/1793. sz.

nyüzsögnek a szerencsétlen fa tövén. A pusztulás csodálkozó szemlélésének hangulatában egyre fokozódó felindulása itt éri el tetőpontját, «Átkozott fajzat, viperák szülötti, Ah szerencsétlen fa!» — tör ki belőle, de aztán a nyugtalanító aggódás felszabadult nyílt kitörésével csendes fohászba csöndesedik: «Hazánk', szelíd ég, Szűz virágjában tehetős karoddal Tartsd meg örökké!» — óvja meg az ég a nemrég szintén még virágzó diófa sorsától a most «szűz virágjában» álló hazát!

WALDAPFEL JÓZSEF.

RIEDELE BÁRÓ ISMERETLEN LEVELE KAZINCZYHOZ.

Ferenczi Zoltán hagyatékából került elő az alább olvasható levél. A kézírata Ferenczi írása, de nem ad egyebet, mint a pusztaszöveget. Ferenczi még a forrást sem nevezi meg, ahol a kéziratot találta. Mivel — Kazinczynak a levél végére tett megjegyzéséből gyanítva — Ferenczi kezében Riedele báró eredeti, Kazinczynak küldött levele volt: egészen bizonyos, hogy nem onnan került ki, ahonnan a többi kilenc Riedele-levél (l. *Kaz. lev.* XXII: 5477, 5478, 5480, 5483, 5485, 5487, 5488, 5490, 5491. sz. levelek): a M. T. Akadémia kéziratgyűjteményéből — ezeket ugyanis csak másolatban őrzik a kéziratgyűjteményben. S valóban ott nincs is semmi nyoma a levélnek. Így nincs módunk Ferenczi másolatát egybevetni eredetijével: kénytelenek voltunk tehát meghagyni a másolat nyilvánvaló hibáit s nem tudtuk pótolni azokat a szavakat, melyek számára Ferenczi, mivel nem tudta hamarjában elolvasni, üres helyet hagyott. Helyükre a Ferenczi kéziratában is szereplő hosszú vízszintes vonásokat szedettük. — A jegyzeteket Ferenczi szintén az előttünk ismeretlen kéziratból másolta.

Im Schooß der Unglücks den 7 Sept. 1807.

Heut erst komme ich dazu dir auf dein verehrtestes Schreiben vom zweiten August zu antworten, welches ich bald Punct für Punct thun will. Ich hatte es nach Wien geschickt an meine Rubicunda, und heut morgens brachte es mir die Fräule Scharlotte, das ist, die Witwe Br. Hourichs Rubikundens älteste Tochter zurück, welche von Wien kömmt, und auf die Hourichtische Herrschaft nacher Kunststadt gehet. Kunststadt ist sechs Meilen von hier. Es war ein rechter Festtag für mich, zuerst kam mein angebetheter edler Dicitur¹ mit vier Hourichtischen Fräulen, lauter Stiefkindern der Fräule Scharlotte, eine schöner als die andern, wohlgebaut, zierlich, lieblich, freundlich, und alle so gnädig gegen mich, dass es mich eine grosse Gewalt kostete von Freuden nicht in Thränen zu zerfließen, und diese guten Kinder nicht in Verlegenheit zu setzen, die natürlicherweise in ihren blühenden Jahren — (die älteste Nina kann 22 Jahr alt seyn) — bey unschuldigen Herzen, und sehr guter Erziehung in Besitz einer reizvollen Frölichkeit sind. Si kundigten mir an, dass sie bey mir bleiben wurden (igy) bis ihre Mutter mit Florunda kommen werd; — so geschah es, und sie wurden von Dicitur wieder fort begleitet, und Florimunda und die Fräule Scharlotte blieben bey mir, bis Dicitur wieder kam auch diese abzuholen:

¹ Generalis Heister.

bey dieser Gelegenheit bekam ich deinen Brief zurück, der jetzt vor mir liegt und seine Beantwortung erwartet.

Wir haben den traurigen Todfall deines Bruders¹ schon vor deiner Nachricht gewusst, Dicitur ist gleich mit dieser fatalen Zeitung zu mir gekommen, sobald er sie, ich glaube unter den Militaribus, erfahren hatte, — ich bedauerte in Gedanken deine Frau Mutter, die vermuthlich ein grosses Herzenleid wird gelitten haben; — dass du sagst, der selige habe das Ende seiner Leiden gefunden, zeigt an, dass er eine schwere und langwierige auch hoffnungslose Krankheit muss gehabt haben; also wie die Italienern sagen: Dio l'abbia in gloria. Amen. Dass dich deine Frau Mutter alsogleich zu sich gefordert, zeigt an, dass ich recht geurtheilet habe, nehmlich, dass die ehrwürdige Matrone den Unfall bitter wird empfunden haben. Lieber Gott, wenn du nur auch mich deiner Frau Mutter recht empfehlen wolltest.

Vom 26 May bis 2 August war mein Brief und Pakett wohl lang auf der Reise. Der Himmel weiss, wie dieses zugeht. Mir ist indessen dennoch die Zeit so geschwind verlossen, dass ich verzweifeln möchte, wenn ich die Schnelligkeit, und den abscheulichen Betrug der Zeit betrachte, die mir das Grab entgegen bringt.

So hab ich also gefehlt, die dir ————— Kupfer zu schicken. Ich that es um dir mitzutheilen, was ich selbst von einem Manne, wie Itineris ist, in der Absicht bekommen habe, damit ich nach und nach, alles wisse und erfahre, was während meines bürgerlichen Todes in wissenschaftlichen und moralischen Fächern vorgegangen ist. Für mich wähen — wenn ich jung wäre — diese Warnungen, wahrhafte Warnungen, denn mir hat wirklich noch unendlich wenig als dieses zur Warnung gedienet.

Jetz wirst du wohl das fleischfarbe Buch schon ein wenig angesehen haben, und dir daraus eine Idee von Itineris gemacht haben. Es ist nur einer auf der Welt. Denn die —————, die ich dir über den Itineris geschrieben habe, sind nur wahre —————, damit man nicht allerzeit sogar ernsthaft schreibe, indessen ist er immer ein sehr verehrungswürdiger seltener Mensch, der ein Herz voll Wohlthätigkeit hat. Er hat eine Herrschaft ungefähr 6 Meilen von hier, Nahmens Buchlau die bey 60000 fl. jährlich eintragen wird, wovon vielleicht 20000 auf Interessen fortgehen, und das übrige auf die gewöhnlichen Ausgaben. Auf dieser Herrschaft hat er zwey Spitäler errichtet, wo er über 50 seiner Unterthanen versorgen kann. — Aber da werden sie nicht [nur so] versorgt, dass dem Zuschauer die Haare gen Berg stehen, sondern alles Materiale beweiset schon augenscheinlich, dass es darauf angetragen ist, die Menschen die sich nicht selbst helfen können, so glücklich und vergnügt zu machen, als es nur immer möglich ist. Zierlichkeit, Reinlichkeit, Geräumigkeit, Bequemlichkeit, Freyheit alles ist bedacht, kurz die Einrichtung kann andern zum Muster dienen, und beweiset, dass der Urheber Meister in Wohlthätigkeitshandwerk ist.

Es ist gewiss, chat échaudé craint l'eau froid. Auch ich, mein verehrtester Freund, habe durch das Unglück fürchten gelernt, und bin ziemlich

¹ Collonnellus Ladisl. Kazincy.

verzagt; aber das nehmliche Unglück, welches mich mit schwermüthiger Angst erfüllet hat, machte mich auch gerechter gegen den Staat, als ich vielleicht nie war, und gab mir eine gewisse Verehrung für unsere Gesetze, die mich gänzlich beruhiget, wenn ich die Feder ergreife um dir oder andern zu schreiben. Ich kann ordentlicher Weise niemanden schreiben, weil ich keinen Namen und kein Postgeld habe. Ich kann ordentlicher Weise von niemanden Briefe empfangen, weil mir meine Freunde die Kränkung nicht machen wollen, ein (!) Nahmen öffentlich auf die Adresse zu setzen, der mich betrüben und beschämen muss, und auch weil ich kein Postgeld habe, um Briefe zu bezahlen, die man mir bringt. Ich würde aber fürchten mich grob gegen den Staat zu versündigen, wenn ich besorgen könnte, dass in dem Umfange der ganzen kaiserlichen Monarchie jemanden die *Freundschaft* könne verbotnen oder dasjenige untersagt seyn, was zur Unterhaltung und Nahrung der Freundschaft gehöret. Ich glaube festiglich, dass mein Vaterland kein tyrannischer Staat sey; dass die Freundschaft in meinem Vaterlande eben so gut blühen könne, als sie in irgend einem andern Orte der Welt blühet, wo sie am blühendsten ist, und dass mich der Staat einmals wegen meiner freundschaftlichen Verkehre beunruhigen werde. Was mir der Staat im vergangenen gethan hat: war auf traurige Combinationen gegründet, welche mich selbst, wenn ich am Ruder gewesen wäre, so und vielleicht noch strenger hätten urtheilen gemacht, als man geurtheilet hat. Ich, der ich mein eigenes Herz kenne, und weiss was darin vorgegangen ist, kann und darf allerzeit finden, dass mir zu hart geschehen sey, darum hab ich mich auch in meinem Prozesse gerechtfertiget, weil ich glaubte Recht zu haben, der Staat aber, der ins Herz nicht sehen kann, urtheilte menschlich nach den combinirten datis, die er hatte, und diese Combinationen waren zufälligweise so betrübt für mich, dass meine Rechtfertigung nicht auslangte; aber der Staat handelte wahrlich nicht tyrannisch, sondern gieng, in den gefährlichen Zeiten, nach vernünftigen Grundsätzen vor. Da ich so denke, und gegen den Staat nichts vornehmen *will*, sondern fest entschlossen bin, die Gesetze des Staates, die herrschenden Gebräuche, zu beobachten, so weiss ich nicht warum ich mein Vaterland, anstatt zu lieben — fürchten — folglich hassen solle. Ich bringe einen Tag nach dem andern hin, ohne den Staat zu beleidigen, und es ist mein fester Willen nichts gegen den Staat zu unternehmen. Der Staat weiss auch, dass ein Mensch ohne Vermögen, ohne Kredit, ohne Anhang nichts unternehmen kann, also bekümmert er sich sehr wenig um meine Schreibereyen; und wenn ich den Briefwechsel missbrauchen könnte, um Complotte anzusehn(!), Missvergnügen, böse Grundsätze aus zu steuern, so fragt der Staat wenig darnach, denn sobald jemand wider den Staat *handelt*, so nimmt er ihn beim Kopf, er mag aus einem Buche, aus einem Gespräche, oder aus einem Briefe seyn dazu verleitet worden, und wird sichs finden, dass die Briefe des Peters oder Paulo durch ihre ————— einige Menschen ins Unglück stürzten, so wird der Staat den Verfasser dieser Briefe ebenfalls vernehmen. Da ich aber den Staat in meinen Briefen gar nicht anrühre und gehen lasse, wie er geht; so glaube ich gar nicht zu befürchten zu haben, als höchstens von Seite solcher Privatfeinde, welche den Staat in Betreff meiner betrügen wollen,

oder wirklich betrügen, und gegen solche wird mir der Staat auch noch Schutz und Vertheidigung gewähren.

Die Frau von Grünersberg war über deinen Brief sehr betroffen, ich liess ihr den Theil, der Sie betrifft, vorlesen bevor der Brief nach Wien gieng. Sie sagte, sie könne sich nicht entschliessen nach Ungarn zu gehen. Mir scheint die Leute halten Ungarn für die Vorhölle. Wir haben das Projekt, sie noch einmal zu mir kommen zu lassen, damit sie Dicitur sehe. Vielleicht kömmt auch ihre Tochter mit, und dann kannst du vielleicht eine Schilderung erhalten, wie sie beschaffen sey. Diese Sachen haben kleine Anstände, so dass ich nichts positives versprechen kann. Mein Schüler, Pater Petrus, ist heut nach Troppau zu seinen Eltern in Vacanzen verreiset, also fehlet mir er selbst, und die Buben, die er zur Bedienung braucht, folglich kann ich keine Posten schicken u. p. f. Ausländer (így) die sich nicht beschreiben lassen; denn freylich hat Dicitur einen Kammerdiener und einen Bedienten, aber da giebt es wieder Anstände, trop ennuyants pour les détailler.

Es freut mich unendlich, dass sich deine Gräfin und deine verehrungswürdige Schwiegereltern meines erinnern wollen, wenn ich nur um des Himmels willen praktische Mittel hätte ihnen meine Verehrung zu bezeigen und in irgend etwas zu dienen. Indessen bitte ich dich mache allerseitz meinen Respekt, und lass uns mit deiner Gelegenheit hören, dass ihr bey der erschrecklich anhaltenden trockenen Hitze nicht an der Gesundheit gelitten habt. Es war recht fürchterlich, und viele Leute haben sehr üble Folgen davon empfunden; ich hab aus Florenz noch keine Nachrichten, wie da abgeloffen ist, und bin desswegen einigermassen in Kummer, weil meine Tochter ohnehin über eine sehr unglückliche Schwangerschaft geklagt hatte, also scheint mir diesmal das Sprichwort *nessuna nuova buona nuova* nicht recht richtig. Der *Sanctus Practicus* war beständig im Wandern auf Visitation. Ich hab ihm gar nicht geschrieben, bis jetzt vor wenigen Tagen. Wenn er in den österreichischen Gebürgen während der grossen Hitze war, so wird er viel gelitten haben. *Itineris* kam von Wien zu mir, ging von hier gleich nach Haus und von Buchlau, ohne Brün zu berühren, gerade nach Karlsbad mit seiner Frau, von Karlsbad kam er hierher und war bey mir. Jetzt hat er mir etliche englische Kleinigkeiten für die Flöte geschickt, die recht schön sind, und die ich bisweilen Abends spiele. Item viele Hefte eines *Magazins aller neuen Erfindungen und Entdeckungen und Verbesserungen für Fabrikanten, Manufacturisten, Künstler etc.* und mehrere Bände 8° eines *Almanachs der Fortschritte neuesten Erfindungen und Entdeckungen in Wissenschaften, Künsten, Manufacturen und Handwerken etc. von Busch*, damit ich ein wenig sehen könne, was während meines Unglückes neues in der Welt vorgegangen ist.

Florimunda hat mir bey der grossen Hitze praktische drey Roletten vor die Fenster meiner Zelle machen lassen, und vor das vierte liess mir die Fürstin von Hohenzollern eine machen, denn meine Zelle war so heiss, wie ein Glashaus, und diese Wohlthat war mir äusserst angenehm und nützlich. Meine Zelle macht die Ecke des Klosters und hat zwey Fenster gegen Aufgang und zwei gegen Mittag.

Die Gnade der Fürstin meiner Nachbarin hab ich meinem Schutzgäbe zu verdanken, der täglich dahin kömmt, und folglich wer weiss wie gnädig von mir gesprochen hat. Dieser alte ci-devant Graf von Hohenzollern hat ein Regiment, und ist aus dem edlen uralten deutschen Hause, aus welchem die Markgrafen von Brandenburg herkommen. Nachdem nun bey diesem Frieden von Tilsit der König von Preussen, wenigstens, wie ich glaube, mit gewissen Ländereyen zum deutschen Bund getreten, hat er den österreichischen Hof ersuchen lassen, diesem seinen Auserwanden den fürstlichen Titel zu geben, welches der Kaiser alsogleich verwilliget mit dem Bedeuten dass er alsogleich an alle Ziwill und Militär Behörden das nöthige werde ergehen lassen, damit diese Ehre und Titel dem Herrn General der Cavalerie von allen Stellen und Individuen gegeben werde; also ist der ehrwürdige Greis seit ungefehr 8 Tagen im Fürstenstand, oder besser er ist schon lang im Fürstenstand; nun fängt man erst jetzt an ihn für das zu betiteln, was er ist, und ich glaube auch, dass man ihn nicht könne in die Categorie der fürstlichen Gnaden setzen, sondern, dass ihm die Durchlaucht zukomme, wie den Herren, den ci-desant Würtembergern, Dicitur sagt auch, dass ihm der preussische Gesandte wirklich per Durchlaucht zuschriebe; man wird nur erst hören müssen, wie es die übrige Diplomatie und der österreichische Adel halten wurde. Mir scheint der Nahme Hohenzollern, der so ehrwürdig ist, schicke sich zum Grafen Titel, wegen des hohen Alterthums ganz wohl, und zur Durchlaucht wegen der Königlichen Verwandtschaft auch sehr gut, aber zur fürstliche Gnad gar nicht. Der Himmel segne dich und alle die deinigen, und das neugeborne Kind, wovon wir bald Nachricht hoffen.

Der arme alte Talian!

Aláírás nines, s a levél alján a következő, Ferenczi gyanítása szerint Kazinczy kezétől származó jegyzet található: Baronis Andreae Riedele- Signavi ego cui literae scriptae sunt. Fr. Kazinczy.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

EGY RÉGI KÉZIRATOS ANTHOLOGIA.

Közkezdveltségű költeményeknek, vagy különlegességüknél fogva érdekes verseknek gyűjteményekben összeírása ismeretes szokása volt régen a főiskolák tanulóinak. Másoknak is. Balassa József ismertetett egy efféle anthológiát az IK. 1895. évf.-ban *Verseskönyv a múlt század elejéről* címen. Barla Szabó János, később visontai (Somogy m.) ref. pap írta össze 1824-ben, debreceni theológus korában. Ehez hasonló az a gyűjtemény, melyről imitt röviden szólaní óhajtok.

Egyik tanítványomtól, nagykörösi fiútól, kaptam még 1914-ben, Zomborban. A gyűjtemény szerkesztője a könyv első lapjára csak ezt írta: *Losonczy László. 1830-1840.* Ugyanazon a lapon, más kéztől eredő formátlan betűkkel, még ez olvasható: «Fáni Genger Nagy Körös. 1872.

Tulajdona örökre»... Ez azt mutatja, hogy a könyv Nagykőrösön került a későbbi tulajdonosokhoz. Losonczy László pedig, a gyűjtemény összeírója, mint tudjuk, a nagykőrösi ref. főgimnázium tanára volt 1853-tól 1870-ig, Arany Jánosnak kartársra, ki többször említi levelezésében Losonczyt, mint «collegáját és költőtársát». A maga korában ismert, nagy-termékenységu költő volt. Budapesten halt meg 1879-ben. A versgyűjtemény összeírását 1830-ban kezdte el, 18 éves diák-korában, Kecskeméten, (ott is született 1812-ben) és folytatta 1835-től másik öt évig, mint debreceni teológus. Mivel a debreceni főiskolában — miként előtte Nagy Imre, Csokonai s mások — a poétai osztály köztanítója is volt: föltehető, hogy gyűjteményét «tanodai» célokra is használta. Legalább erre mutat az, hogy a könyv 195. lapjától kezdve «Legelső Magyar Országi Poéták» címen Tinóditól Csokonaiig némi rendszerességgel írta bele a kiválogatott verseket.

A gyűjtemény nagy-negyedrét alakú vaskos könyv. Keménykötésű táblája s bőrháta kissé kopott és foszladozott, a levelei azonban épek. Eredetileg nem volt lapszámozva. Valaki azután 1—201 oldalt megszámozott két ceruzával, de még utána 70 számozatlan lap következik; összesen tehát 271 lap az egész gyűjtemény. (A 60—61. lap között vagy nyolc-tíz lap ki van vágva a könyvből). Gondos kéz munkája. Az 1—4., s a 265—271. lap kivételével a lapok fekete ceruzavonással körül vannak keretelve. Az írás szép, tiszta, mindvégig Losonczy írása.

Az írók sora KISFALUDY SÁNDORRAL kezdődik. (*Óda Tolnai Graf Festetics Györgyhez* 1818). Utána mindjárt a «rím-kovács»-nak nevezett pátkai KOVÁCS JÓZSEF következik 15 verssel. Bemutatását így kezdi: I. «Kovács József nagy reménységű ifjú Poéta bizonyos maga meg gondolás nélkül elkövetett bűnéért (— tudjuk, hogy az a bűn: templomsértés volt —) tömlőtbe vettetvénn, mellyben tsak ugyan meg is holt, a' rab lántzok küzzül így ir Ttes Szokolay Dániel Úrnak; Somogy Vármegye Fő Nótáriusának neve napjára; Tsitt rab lántzok zörgési tsitt! stb. (Arany J. is idézi a versnek ezt a sorát *Báró Kemény Zsigmondhoz* c. tréfás-gúnyos versében). Losonczy, lapszéli jegyzetekben, szómagyarázatokat is fűz a vershez: «Nézz... esennen reám» — kijavítva «esetten»-re, s e szót így magyarázza: «megesett szívvvel, túl a Dunai szó». A «billikom» szóhoz: «régi pohár neme»; a «pamat»-hoz: «tsomó». II. «Ugyan azon Poéta tiszteli tömlőtzből Szathmáry Julianna Asszony, fellyebb említett Jó-akarójának élete párját neve napján: Más a' kedves Asszonyságot»... stb. Ezek után tizenhárom, s hátrább, a 61—63. lapokon, még ez a két vers van: *Lehel* («Hát ily idegen Föld' hantja»...) s *A' kitsapott mester Éneke* («Hálá Isten! már elmégyek»...). E kettőnek a szerzője csak K. J. betűkkel van jelezve; de mind a kettő benne van, Kovács József verseként, a fent említett Barla Szabó József-féle verseskötönyben is; az első *Lehel epitaphiuma* címen... Kovács versei után, a 42. lapon, SZABÓ ISTVÁNTÓL — e név nincs benne Szinyei lexikonában — *Kovács József Halálára* írt vers («Hát nints Kupressz? nints koszorú A' Somogy-sági vadonn Között oh Kovács! szomorú S alatsony sír halmოდonn?... De mit? esmérted jól ezt te, Hazám, ezt a' magzatot, Mert benned sokszor gerjeszte Érzekeny indulatot... Názó Horáttzal. Virgillel, Sőt a' leg szebb Poësis Vitézbe' temettetett el, Kovácsba' meg Vitéz is... Én pedig rósa

szálokat Plántálok sírjann — Fanni A' kegyes Fanni¹ azokat Nem hagyja el hervanni»... stb.). A jó barátnak e hosszú, s egészen a «rím-kovács» modorában, hangzatos «toldott-rímekkel» írt emlékverse is mutatja, hogy a kora ízlése milyen nagyra becsülte, Csokonai Vitéz mellé emelte Kovács Józsefet. Verseinek kiadója, Ferdős Dániel is az *Előbeszéd*ben (Pest 1817) azt mondja: «a köz kedvességet már akkor elnyerék, mikor közülök egynéhány a Magyar Kurirba kijött»... Jókai atyja különösen kedvelte. S lám Losonczy is 17 versét vette bele a gyűjteményébe, ami szintén a népszerűségét bizonyítja. Beöthy Zsolt meg már a «mesterkedők» sorában csak mint «silány verseket író öngyilkos tanítót» említi, aki — állítólag — éhséggel vetett véget életének a kaposvári börtönben... Sárközy István, a somogyi nagy irodalombarát, mégis érdemesnek tartotta megemlékezni róla, Kazinczyhoz írt levelében, mondván: «Miután három évi fogságból egyet kitöltött, lassú hideg-letelésbe, fonnyadásba esett», s 1809-ben elhunyt.

A gyűjteménynek többi, rendszertelenül összehordott versei közül csak azokat említem meg, amelyek egy és más szempontból figyelmet érdemelnek. Ilyenek: *Üres Általagja felett egy magyar* («Édes Galambom tsillagom! Árvánn maradt általagom! stb. Csokonai: *Csikóbőrös kulacsának* utánzata). Névtelen. Csak így van jelezve: «A' Poétai Gyűjteményből». Azt pedig Nagy József adta ki Sárospatakon (1813. I—II.) s benne a maga és tanuló-társainak zsengeit tette közzé... *A' Tallér, Vén Xrajtzár, Kajla Márjás együtt beszélgetnek*. Névtelen (Jókai is említi *És mégis mozog a föld c. regényében*, hogy benne volt a debreceni «Csittvári króniká»-ban). *Egy alvó kisedel felett; Nyárban; Sőhajtozás; A nyugvó Naphoz; Az Álomhoz*, — *O. J.* jelzésű. (A szerző talán OBERNYIK JÓZSEF, Csokonai barátja, aki a decreceni kollégiumban szintén a poétai osztály köztanítója volt). *A N Körösi Ref. Gymnasium fundamentuma letételekor*. Ad Not Solt. CXXII. Örülök... («Ít egy Körösfa zöldellett...») *Ezen versekre Allegória* («Hajdan egy terepély Körösfa zöldellett...») Mindkettő névtelen. CSOKONAI: *Szegény Zsuzsi a Taborozáskor*, s ennek német fordítása: *Die arme Suse*, Graf Mailáth-tól. KISFALUDY SÁNDOR: *Csobáncának* német fordítása, innen kezdve: «Rosa! Rosa! ich bin nahe...» L. Petz (Petz Lipót, ág. ev. pap). *Az ismét távozóhoz; Fájdalom*, — SZABÓ JÓZSEF Szatmárban (t. i. a szerző. Neve nincs meg Szinnyeiben). *Jelen; Költészet*, — *Angyán Mihálytól* (Külön nincs meg Szinnyeiben; csak annyi van róla, hogy atyjáról, Jánosról, aki veszprémi ref. predikátor s egyházi író volt, — ő közölt nekrológot a Protest. Egyh. és Isk. Lapban. 1847. 7. sz.). *Egy magát erőszakos halállal ki végzett ifjú sír-verse*. 1838. IRTA DOBOS JÓZSEF (Szinnyeiben nincs említve)... Ezek után következnek, mint mondtam: némi rendszerességgel, a *Legelső Magyar Országi Poéták*, Tinóditól Csokonaiig. Végül, megint összevissza, mégnéhány bejegyzés, köztük: *Egy Constantinus nevezetű Piarista Szerzetbeli Poétának versei* (Egy rímes latin saphhói strófa, meg két közép-rímes latin epigramm. A piarista: ALAPI CONSTANTIN. 1698—1752). PAP ENDRÉNEK: *Géza c. «balládája»*, mely a Kisfaludy Társaság pályázatán első jutalmat nyert. Ehhez csillag

¹ Fanni mostoha-lánya volt Kállai András, város-hídvégi (Somogy m). ref. papnak, kinél Kovács J. káplánkodott. Fannit többször megénekelte.

alatt ez a jegyzet: «Közli Társalkodónk az 'Athenaeum' után, valamint, múlt évben a 'Béla' című jutalmat nyert pályá balladát közölte (l. Társal. 18. szám, 1838). Megjegyzésre méltó, hogy valamint tavaly tizenegy, úgy az idén harminckét illy nevű pályá munka közül a legjobbnak szerzője ugyanaz».

Egy híján 100 esztendővel ezelőtt kezdte összeírni versgyűjteményét Losonczy László. Ez a tisztes régiség is érdemesíti talán az ismertetésre.

TRENCSENYI KÁROLY.

TOMPA MIHÁLY LEVELEI MISKOLCI KIADÓJÁHOZ.

Tompa Mihály leveleinek összegyűjtésével foglalkozván, természetesen vezettek a nyomok Miskolcra, az országos és jóhírnevű Ferenczi-féle könyvkereskedésbe, melyet Tompa beszédeinek kiadója 1835-ben alapított. Itt jelenik meg Tompa minden beszéde. Így 1855-ben első ilyenmű műve: *Két halotti beszéd*. S ugyanez évben a *Hűség és Mit örököl a haza nagy fiai után?* című beszéde. Itt jelennek meg prédikációi is, az *Egyházi beszédek* I. kötete 1859-ben (második kiadásban 1870-ben) és a II. kötete 1864-ben. Itt jelenik meg a *Halotti emlékbeszédek* szép kötete 1867-ben. Végül itt jelenik meg S. Szabó József gondozásában Tompa *Ünnepi egyházi beszédeinek* I—II. kötete, 1899-ben. (Miskolcon vannak Tompa beszédeinek kéziratái is, a református főgimnázium könyvtárában, hova Lévay József hagyatékából kerültek.)

A Ferenczi-könyvkereskedés régi iratai között sikerült megtalálnom két szerződést és két levelet a költő sajátkezű írásával. Az első szerződés a *Halotti emlékbeszédek* kéziratának eladására vonatkozik, a második szerződést már a költő özvegye köti az *Egyházi beszédek* II. kiadása tárgyában. Ezeket már tárgyak érdemesíti a közlésre. A költő két levele közül az első jelentéktelen, a másik azonban érdekes, mert egy sor lelkész-barátjának nevét örökíti meg, akik egyébként egytől-egyig szintén neves írók vagy a beszéd-irodalomban vagy a nemzeti irodalomban vagy mindakettőben.

A négy kézirat közül időrendben első az egyik levél. Tudvalevő, hogy Tompának 1862-től 64-ig súlyos szembajjal kell küzdenie. Ezidőbeli szomorú téltlenségén kesereg az első levél:

Külső címzése:

T. cz. Fraenkel B. kiadó-könyvárus urnak.

Miskolczon

Tisztelt Fraenkel ur!

Nekem a legnagyobb baj: hogy nem dolgozhatom, s ki nem adhattam már azóta vagy 3 kötet predikációt; de fájdalom lehetetlen! Mióta szemeim megromlottak: semmit se csináltam, nem csinálhattam; és így őszintén szólva: alig van kilátás: hogy én valami predikációkat adhassak.

Tisztelettel vagyok Hanván sept. 13. 1862

igaz tisztelője
Tompa Mihály.